

УДК: 82.09'06:311.8:821.111

DOI: <https://doi.org/10.32840/2225-479X.2019.31-32.2>

Федоряка Людмила
(*м. Кривий Ріг*)

Специфіка образу протагоніста в романі «Нещасливий мандрівник» Томаса Неша: від трікстера до конні-кетчера

У статті розглядається специфіка формування сатиричного полотна у романі «Нещасливий мандрівник», що належить перу відомого єлизаветинського літератора Томаса Неша. Результати інтерпретаційної процедури під кутом зору художнього втілення авторського сатиричного модусу дають підстави стверджувати, що письменник у цьому творі викликає у реципієнта засуджувальний сміх за допомогою різних елементів поетики, найрепрезентативнішим із яких є образ Джека Вілтона. Об'єктом пильної дослідницької уваги постає «Оповідка про продавця сидру», в якій протагоніст Джек Вілтон у процесі розгортання нарації перетворюється з джестового героя на конні-кетчера, і це дає авторові можливість спрямувати свій сатиричний вектор в напрямку людських морально-етичних вад.

Ключові слова: *сатиричний роман, джестовий герой, конні-кетчер, викривальний сміх, сатира, комізм.*

Перу єлизаветинського літератора Томаса Неша (?1567–1600) належить чимала кількість різножанрових творів. У період так званого літературного учнівства письменник-початківець шліфував свою майстерність здебільшого у памфлетах, які справедливо вважаються домінуючим жанром його ранньої творчості. А 1594 року Т. Неш вперше спробував себе у новому жанрі.

Саме тоді вийшов друком його роман «Нещасливий мандрівник» (*“The Unfortunate Traveller”*), який згодом

став не лише візитною карткою цього письменника, а й увійшов до скарбниці англійської і світової літератури як один із знакових творів у історії формування англійського роману. Єдиний у творчості Т. Неша, але вельми показовий зразок романного жанру спроможний викликати інтерес не тільки у науковців, але й у сучасних читачів, оскільки його автор ретельно відтворює панораму історичних подій та хроніку військових баталій, розповідає про відомих політичних діячів, передає атмосферу гуманістичних диспутів та інтелектуальних дискусій, знайомить із текстами псевдонаукових трактатів про хворобу потіння та наводить документальні репортажі про «чорну смерть». Тож, подорожуючи разом із головним героєм твору Джеком Вілтоном дорогами ренесансної Англії, наш сучасник отримує можливість подумки перенестися в давні часи, відчутти дух іншої епохи. Читач роману стає очевидцем відомих битв під Турнеєм та Турвіном, зустрічається з відомими історичними особами – Королем Англії Генріхом VIII, гуманістами Еразмом Роттердамським і Томасом Мором, очільниками релігійних рухів Мартіном Лютером і Джоном Лейденом, вельможними особами – графом Сурреєм і герцогом Саксонським, письменниками П'єтро Аретіно, Габріелем Гарві, чаклуном Корнелієм Агріппою.

Для науковців «Нещасливий мандрівник» цікавий насамперед як твір, що вирізняється на тлі інших елизаветинських романів неординарним авторським підходом до структурування наративного потоку, оригінальністю жанрової природи і незвичним стилістичним малюнком.

Саме завдяки цим особливостям, думається, науковий інтерес до роману «Нещасливий мандрівник» не згасає вже протягом багатьох десятиліть. Наразі існує чимало дослідницьких відгуків, які є доволі неоднозначними. Деякі фахівці оцінюють твір досить високо.

I. Історико-літературний процес

Е. Бейкер, приміром, схвально відгукується про роман Неша, називаючи його разом із «Евфресом» Джона Лілі та «Аркадією» Філіпа Сідні в числі «трьох найвідоміших взірців елизаветинської прози», що з'явилися до романного диптиху Томаса Делоні.¹ Цю думку поділяє і П. Селзмен, для якого «Нещасливий мандрівник» – «найбільш вражаючий і блискучий твір елизаветинської прози».²

Утім, більшість дослідників налаштовані значно критичніше. Дж. Р. Гіббард, наприклад, характеризує роман Неша наступним чином: «Він не втілює нічого, що можна було б назвати життям, він має досягнення хіба що в демонстрації нетрадиційного ставлення до моральних проблем і тогочасної літератури, надаючи їм з особливою силою і жвавістю ефекту миттєвої сенсації».³ Цю думку поділяє і С. Веллз, який вважає, що в романі «немає ніякого організуючого принципу – це нецілісний твір мистецтва».⁴ Дж. Б. Стін переконаний, що «насправді це одна із найогидніших книжок Неша», місце якої «десь посередині між такими творами письменника, як “Плач Христа над Єрусалимом” та “Вибір коханок”».⁵ Сучасний англійський дослідник В. Гімен пропонує більш розгорнуту характеристику: «“Нещасливий мандрівник” – стилістично какофонічний, привабливо-аморальний твір, що містить вихвалання енциклопедичним діапазоном знань та неадекватною поведінкою ... але він є

¹ *Baker E. A.* The History of the English Novel: in 10 vol. – London : Witherby, 1929. – V. 2: The Elizabethan Age and After. – P. 159.

² *Salzman P.* English Prose Fiction 1558–1700. – Oxford : Clarendon Press, 1986. – P. 205.

³ *Hibbard G.* Thomas Nashe. A Critical Introduction. – L. : Routledge and Kegan Paul, 1962. – P. 179.

⁴ *Wells S.* Thomas Nash // Thomas Nash (selected works) / [ed. by S. Wells]. – London : The Stratford-upon-Avon Library, 1964. – P. 18.

⁵ *Stean J. B.* Introduction // Nash Th. The Unfortunate Traveller and other Works / [ed. by J. B. Stean]. – L. : Penguin Books, 1985. – P. 30.

парадигматичним. Як культурний артефакт, він реально інтригуючий, але як літературний твір він приголомшує, відвертає та відштовхує читачів».⁶ Інший англієць А. Леггат називає роман «творчою невдачею» Неша⁷, а японський науковець М. Сузукі – його «творчою кризою».⁸

Отже, як бачимо, відгуки про «Нещасливого мандрівника» є досить суперечливими, і стосуються вони різних аспектів поетики цього твору: інтерпретації автором моральних проблем, демонстрації ним своєї ерудиції та нетрадиційної стильової манери.

Що стосується специфіки реалізації сатиричних інтенцій автора, то цей аспект поетики роману, як думається, залишається ще недостатньо вивченим. Щоправда, у статтях української дослідниці Л. Привалової, де з'ясовується роль і місце «Нещасливого мандрівника» в процесі становлення англійського елизаветинського роману, певну увагу приділено специфіці окремих поетологічних чинників, серед яких не остання роль відводиться сатиричному началу. У роботах В. Девіса, М. Летгем та ін. мова йде про те, що критичне мислення письменника наклало відбиток на деякі аспекти поетики цього твору. Втім, цілісного аналізу сатиричної поетики роману «Нещасливий мандрівник», який би включав об'єкти, засоби й форми реалізації критичного авторського світобачення, на сьогодні ми ще не маємо.

Об'єктом цієї розвідки є роман «Нещасливий мандрівник», а **предметом** – образ протагоніста Джека Вілтона, вустами якого автору вдається висловити своє

⁶ *Hymen W.* Sceptical Seductions: Carpe Diem, Materialism, and Doubin English Renaissance Literature. URL: <http://www.wikipedia.com>.

⁷ *Leggat A.* Artistic Coherence in "The Unfortunate Traveler" // *Studies in English Literature*. – 1974. – № 14 – P. 34.

⁸ *Suzuki M.* Signiorie over the Pages: The Crisis of Authority in Nashe's "The Unfortunate Traveller" // *Studies in Literature*. – 1981. – № 1. – P. 369.

I. Історико-літературний процес

критичне ставлення до такої морально-етичної вади, як жадібність.

Сатиричне осмислення дійсності, що характерне для памфлетного циклу Т. Неша, у романі «Нещасливий мандрівник» набирає особливого забарвлення і специфічної функціональності. Тут, як зазначає Дж. Гіббард, воно оприявнюється досить своєрідно, що робить цей роман несхожим на інші романи елизаветинської доби. На першочергову увагу, в цьому плані, заслуговує образ королівського пажа Джека Вілтона, вустами якого автор висловлює своє ставлення до різнопланових проблем тогочасся. Наголосимо, що головний герой не лише подорожує Європою разом зі своїм господарем, а й критично описує побачене. Його висміювання має як персональний, так і морально-етичний та соціально-політичний характер.

У другій передмові, що має назву «Звернення придворних пажів до чепуристого пана», Т. Неш повідомляє декілька вельми цікавих фактів, які стосуються ідейного змісту та емоційного тла його твору. По-перше, він заявляє, що під маскою Джека Вілтона приховується він сам⁹, а таке маскування, як і в памфлеті «Пірс Безгрошовий», сприяє розумінню того, що Джек буде оприлюднювати авторське ставлення до предмету розмови. По-друге, він намагається визначити настрої свого твору. Одного разу він називає його «памфлетом» (“*pamphlet*”), другого – «оповідкою» (“*tale*”), а третього – «трактатом» (“*tractate*”).¹⁰ Подібна невизначеність не лише свідчить про відсутність чітких жанрових кордонів у тогочасній літературі та особливий стиль художнього мислення Неша, але й дає підстави спрогнозувати, що в

⁹ *Nash Th. The Unfortunate Traveller: [роман // An Anthology of Elizabethan Prose Fiction / [ed. by P. Salsman] – Oxford : Oxford University Press, 1976. – P. 208.*

¹⁰ *Ibid. – P. 209. 223.*

романі помітною буде викривальність, характерна для його попередніх памфлетів.

З огляду на тогочасну літературну традицію, Т. Неш-романіст встановлює контакт між Джеком Вілтоном і читацькою аудиторією шляхом включення до тексту двох передмов, і цей зв'язок «лишається інтимним впродовж усього роману»¹¹. Подібна атмосфера створюється за рахунок того, що свої стосунки із потенційними читачами наратор намагається налагодити ще у досить жартівливій за змістом другій передмові, а в подальшому, по мірі розгортання нарації, вони стають ще більш тісними й інтимними. Невимушеність діалогу між Джеком і читачами є доволі значущою, бо вона допомагає зрозуміти специфіку ролі Джека в романі «Нещасливий мандрівник».

Л. Привалова вважає, що Джек є центром переплетіння всіх порушених у творі проблем: «За своїм соціальним і моральним статусом Джек – людина нова, “homo novus” по відношенню до “високих” героїв. Він – їхня комічна паралель, у якій є щось подібне до “короля дурнів” народних свят. Ці особливості вмотивовують скептико-комічне світовідчуття, яким забарвлене його ставлення до всього на світі – до трагічних подій великої історії, релігійного розбрату, воєн, епідемій, серйозних інтелектуальних проблем, “італійських злодіянь”». ¹² Але, як зауважує українська дослідниця, та атмосфера, що оточує Джека, не поглинає його.

Втім, Джек є тим персонажем, що періодично інтегрується в текст, виконуючи одночасно дві ролі – наратора і персонажа роману. Саме тоді, коли Джек виступає в ролі наратора, і відбувається презентація його критично-

¹¹ Brett-Smith H. Introduction // Nash Th. The Unfortunate Traveller / [ed. by H. Brett-Smith] – Oxford : Oxford Clarendon Press, 1920. – P. XII.

¹² Сидоренко О. В. Малі комічні форми в західноєвропейських літературах високого середньовіччя і Ренесансу: дис. ... канд. філол. наук: 10.01.05. – К., 2006. – С. 45.

го відгуку з приводу того, що він відчув, будучи в образі героя. Отже, у романі «Нещасливий мандрівник» Джек Вілтон є доволі мобільною фігурою. Про це й говорить дослідниця М. Лоуліс, коли відзначає, що «він (Джек – Л. Ф.) рідко з'являється відкрито, щоб його можна було побачити; від епізоду до епізоду він, і справді, постає іншою людиною, наче Неш забуває про свою попередню концепцію або ще не визначився, яким йому створювати образ Джека».¹³

Дійсно, образ Джека є настільки негомогенним, що здається, ніби крім нього у творі є ще декілька оповідачів. У романі присутні фрагменти, в яких Джек виступає головною дійовою особою (як, приміром, в епізоді з повією Табіфою), випадковим свідком (як в епізоді з Гераклідою, за чиїм горем він спостерігав через щілину), а також важливим співучасником (як в епізоді, коли граф Суррей співає серенади дівчині, яку він сплутав зі своєю коханою). Ю. Бернова називає це «роздрібненням» образу Джека, адже «пустотливого пажа-оповідача із перших сцен роману змінює безпристрасний хронікер (битва під Мариньяно), палкий проповідник та гнівний обвинувач (повстання Мюнстера)».¹⁴ Попри частоту і швидкість пересування Джека, автор встигає пропускати крізь призму його сприйняття основні сюжетні ходи, адже кожен ситуацію, в якій бере участь Джек-персонаж, Т. Неш використовує для відкритої або прихованої репрезентації власної точки зору.

Специфіка образу Джека полягає ще й в тому, що він значною мірою близький до образу Пірса Безгро-

¹³ *Lawlis M. Thomas Nash // Elizabethan Prose Fiction / [ed. by M. Lawlis] – New York : The Odessey Press, Inc., 1967. – P. 436.*

¹⁴ *Бернова Ю. Томас Нэш. Джек Вилтон // Энциклопедия литературных героев: Зарубежная литература. Возрождение. Барокко. Классицизм. – М. : Олимп, Издательство АСТ, 1998. – С. 342.*

шового: Джек виконує в романі таку саму роль, яка у памфлеті відведена Пірсові. Першим це помітив Дж. Гіббард, який метафорично зауважив, що «Джекове походження виключно літературне: його батьком був Пірс Безгрошовий».¹⁵ Як і Пірс, Джек Вілтон зазвичай перебуває в центрі подій, і його максимальна інтеграція у текстовий простір зумовлює особливості нарративного потоку, уточнює ідейний зміст та посилює критичний пафос твору. За машкарою Джека-персонажа приховується людина, яка, подібно до Пірса, нездатна більше стримувати свій гнів щодо оточення, а також «неспроможна пристосуватися до змін останньої чверті століття, через що й опиняється між феодално-аристократичним світоглядом та зачатками буржуазних соціальних відносин комерційного типу».¹⁶

Небайдужість Джека і Пірса до навколишньої реальності була зумовлена, очевидно, особистими переконаннями Т. Неша. Гостра реакція на соціально-політичні колізії та морально-етичні вади, що яскраво проявилася в памфлеті «Пірс Безгрошовий», мотивує й дії Джека-персонажа, який потрібен письменникові для оприлюднення власних поглядів і оцінок. Джек, на відміну від Пірса, постійно підіймається «на поверхню» і, ніби знявши маску, висловлює власне ставлення до побаченого. Така подвійна позиція Джека – у тексті й над текстом – дає нам підстави говорити про те, що головним засобом сатиризації в романі «Нещасливий мандрівник» є зрощення образів Джека-наратора і Джека-персонажа.

Критиці соціальних і моральних вад, що вкладена в уста Джека-наратора, піддається весь західноєвропейський соціум, що умовно представлений у трьох частинах роману Т. Неша. Це стає можливим завдяки тому, що під

¹⁵ *Hibbard G.* Op. cit. – P. 149.

¹⁶ *Margolies D.* Novel and Society in Elizabethan England. – L. : Croomhelm, 1985. – P. 86.

I. Історико-літературний процес

час своєї подорожі головний герой відвідує три місця – військовий табір в Англії, Північну Європу та Італію. Згадані три частини різняться, насамперед, об'єктом зображення, оскільки у кожній із них Джек висміює різні явища: у першій – комічні прецеденти з армійського життя, у другій – головні історичні події та інтелектуальні дискусії тогочасся, а в третій – куртуазне кохання і різні шахрайські витівки До речі, сучасний дослідник Р. Ленгем основою структури роману називає «образ Джека» (*“Personality as a Structure”*),¹⁷ адже саме навколо нього відбувається розвиток сюжету.

Джек Вілтон, що за соціальним статусом є королівським пажем, відправляється в подорож не один, а зі своїм господарем – графом Сурреєм, який водночас виступає й другим головним героєм роману. Граф Суррей, Генрі Говард – реальна історична постать, англійський поет, воїн і дипломат, який став жертвою придворних інтриг та був страчений 1547 року у тридцятилітньому віці. Вже по смерті Генрі Говарда вийшла друком перша збірка його поетичних творів. Російська дослідниця С. Єрьоміна припускає, що граф Суррей привернув увагу Т. Неша як людина, яка втілювала в собі ідеали досконалої особистості, людини – «дива природи». «Образ Суррея, – пояснює дослідниця, – додає романові Неша духу рицарської героїки, а також духу рицарського роману».¹⁸ Думається, що фігура графа Суррея виконує роль своєрідного лакмусового папірця та сатиричного засобу, крізь який стають більш зрозумілими, ефектнішими та ефективнішими витівки Джека.

Розповідь Т. Неша про континентальну подорож Джека Вілтона і графа Суррея постає органічною

¹⁷ Lanham R. A. Tom Nash and Jack Wilton: Personality as a Structure in “The Unfortunate Traveler” // *Studies in Short Fiction*. – 1967. – № 3 – P. 203.

¹⁸ Еремина С. Злополучный скиталец или Жизнь Джека Вилтона // Плутской роман. – М. : Художественная литература, 1975. – С. 546.

складовою доволі самобутньої жанрової структури роману, яка сьогодні залишається найбільш вивченим елементом його поетики. Перш ніж говорити про її унікальність, варто пригадати слова Дж. Гіббарда про те, що «сам Т. Неш не зміг сказати нічого конкретного про жанр “Нещасливого мандрівника”, хоча його кореляція з художньою прозою очевидна».¹⁹ Висновок дослідника, очевидно, базується на тому, що в передмові Т. Неш плутається у визначенні жанру свого твору. Можливо, він задумувався як памфлет, але після двох перших оповідок, що змальовують типово джестові ситуації, продовжився в дусі анекдотів і завершився, зрештою, в пародійній манері. Тож цілком правомірно говорити про емоційну, а відтак і жанрову неоднорідність текстового простору «Нещасливого мандрівника».

Увесь широкий діапазон дослідницьких суджень про жанрову природу роману можна умовно поділити на декілька груп. Представники першої переконані, що «Нещасливий мандрівник» – це конгломеративне жанрове утворення, у тексті якого поєднуються риси поетики іспанської пікарески, історичного роману, джесту, сповіді, памфлету, новели, трагедії та ін.²⁰ Представники іншої, більш численної групи, проводячи аналогії між романом Т. Неша та анонімним іспанським твором «Ласарільо із Термесу», наполягають на тому, що «Нещасливий Мандрівник» є першим в історії англійської літератури пікарескним романом²¹. Натомість Б. І. Пуришев називає

¹⁹ *Hibbard G.* Op. cit. – P. 148.

²⁰ *Davis W. R.* Idea and Act in Elizabethan Fiction. – Princeton : Princeton Univ. Press, 1969. – P. 216; *Lawlis M.* Op. cit. – P. 437.

²¹ *Jusserand J. J.* The English Novel in the time of Shakespeare. – L. : Benn, 1890. – P. 287–327; *Lamson R. Smith H.* Renaissance England. Poetry and Prose from the Reformation to the Restoration. – N. Y. : W.W. Norton & Co, 1956. – P. 415; *Kettle A.* An Introduction to the English Novel: in II vol. – L. : Harper & Low, 1951. – Vol. 1 – P. 20–21; *Krapp G. Ph.* The Rice of English Literature Prose. – N. Y. : Frederick Ungar Publishing, 1963. – P. 197; *Neill S. D.* A Short History of the English Novel. Extension Lectures. – N. Y. – Melburne –

I. Історико-літературний процес

цей твір першим реалістичним шахрайським романом.²² Однак представники третьої групи категорично з цим не погоджуються і стверджують, що роман Т. Неша не має нічого спільного з іспанською пікарескою, а є абсолютно унікальним англійським утворенням²³. До четвертої групи належать ті дослідники, що налаштовані вважати роман Неша історичним²⁴. Деякі науковці, зокрема Д. Каула²⁵ і А. Летгем²⁶, розглядають його як твір, де відчутно проступають сатиричні наміри автора, а Л. Привалова називає «Нещасливого мандрівника» «комічним романом»²⁷.

Розглянемо детальніше «Оповідку про продавця сидру» та з'ясуємо об'єкти й шляхи реалізації авторської

Sydney : Cape Town, 1951. – P. 24–25; *Ernle B.* The Light Reading of Our Ancestors: Chapters on the Growth of the English Novel. – L. : Oxford University Press, 1927. – P. 19; *Saintsbury G.* Notes // Shorter novels: Elizabethans. – L. : Everyman's Library, 1984. – P. XI; *Hilliard S. S.* The Singularity of Thomas Nashe. – Lincoln : University of Nebraska Press, 1989. – P. 121–122; *Bowers F.* Thomas Nashe and the Picaresque Novel // Humanistic Studies of John Calvin Metcalf. – Charlottesville : University of Virginia, 1941. – P. 15; *Лесевич В.* Происхождение современного романа. – М. : Русская мысль, 1901. – С. 2; *Кожин В. В.* Происхождение романа. Теоретико-исторический очерк. – М. : Сов. писатель, 1965. – С. 101; *Василина К. М.* Англійський конні-кетчерівський памфлет та іспанська пікареска (спроба компаративного аналізу) // Ренесансні студії. – Запоріжжя : КПУ, 1998. – Вип. 2. – С. 41.

²² Хрестоматия по западно-европейской литературе эпохи Возрождения и XVII в. / [под ред. Б. И. Пуришева] – М. : Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства Просвещения РСФСР. – 1938. – С. 492.

²³ *Baker E. A.* Op. cit. – P. 155; *Shlauch M.* Antecedents of the English novel (1400–1600). – London : Oxford University Press, 1963. – P. 86–99.

²⁴ *Howarth R. G.* Two Elizabethan writers of fiction. Th. Nashe and Th. Delony. – Cape town : University of Cape Town, 1956. – P. 16; *Hibbard G.* Op. cit. – P. 145.

²⁵ *Kaula D.* The Low Style in Nashe's "The Unfortunate Traveller" // Studies in English Literature. – 1966. – № 4. – P. 45.

²⁶ *Latham A. C.* Satire on Literary Themes and Modes in Nashe's "Unfortunate Traveller" // English Studies. – 1948. – № 1. – P. 86.

²⁷ *Привалова Л. П.* Актуальные аспекты изучения английского романа Позднего Возрождения. – Дн-ск : Изд-во ДГУ. – 1996. – С. 32.

критики. У цьому фрагменті, в якому Дж. Р. Гіббард помітив джестовий сюжет, Джек Вілтон, описує своє перебування у військовому таборі та розповідає про продавця сидру, якого він переконує роздати напій солдатам, запевняючи, що король Генріх VIII винагородить його за щедрість і великодушність. Ця оповідь починається в комічному, а закінчується в сатиричному ключі. Такий емоційний перелом відбувається внаслідок того, що Джек, вдавшись до хитромудрих вивертів, досягає своєї мети і навіть критикує продавця за його надмірну жадібність.

Успіхові у реалізації своєї мети Джек має завдячувати винятковій можливості грати одночасно дві ролі – наратора і персонажа. Джек-наратор, якому належить ініціатива цієї витівки, підходить до справи дуже обмірковано та вирішує на певний час стати співучасником інтриги, інспірованої ним самим. Ця авантюра, сюжетна динаміка якої базується на джестовій історії, стає ефективною завдяки використанню автором досить цікавого художнього прийому. Річ у тім, що комізм ситуації створюється за рахунок зіткнення або протиставлення (*“juxtaposition”*) на певному етапі нарації двох ідей. В основі першої лежить створена Джеком зовнішня інтрига обвести продавця навколо пальця, а в основі другої – його глибинна інтенція, яка й породжує комічний прецедент. На поверхні в цій ситуації залишається звичайний джестовий мотив, призначений викликати читацьку посмішку, а в глибині – намір Джека викрити певну негативну рису характеру продавця сидру. Кульмінаційною точкою цієї мікроструктури є перехрещення згаданих ідей, коли Джек, усвідомлюючи свою перемогу, знову змінює маску, і вже як наратор, коментує те, про що довідався в ролі героя оповідки.

Об'єктом комічного, а згодом і сатиричного зображення у цій текстовій мікроструктурі є продавець сидру.

I. Історико-літературний процес

Для того, щоб представити останнього у негативному світлі, Джек здійснює свій задум в декілька етапів, застосовуючи різні прийоми ошуканства. На першому відтворюються комедійні обставин та змальовується сатиричний портрет продавця сидру, що дозволяє продемонструвати ставлення наратора до цього героя та сформулювати потрібну реакцію читачів. Тут Неш знову вдається до знайомого з памфлетів «Пірс Безгрошовий» та «Плач Христа ...» опису в стилі Ф. Рабле: «Це був великий лорд, гідний лорд, благородний лорд, який пишався тим, що носив оксамитові штани, заляпані краплями дорогого лікеру; а про те, що він був кавалером якогось старовинного ордену й мав довгий родовід, він написав крейдою на зовнішньому боці дверей свого сидрового намету».²⁸

Як бачимо, у творенні портретної характеристики, що є одним із найпоширеніших засобів авторської сатири, Джек-наратор використовує типові для себе прийоми – епітети побутово-зниженого регістру, гіперболи та метафори, які вражають дисонують із соціальним статусом продавця сидру, оскільки кавалер зі знатним родоводом мав би, насправді, виглядати по-іншому. Неш навмисно використовує текстуальну антонімію (лорд – заляпані штани, кавалер ордену – поточений міллю капелюх), яка є тією сатиричною деталлю, що допомагає створити комічний портрет та негативну рецепцію «сидрового барона».

Другий етап задуму Джека полягав у тому, щоб шляхом продуманої психологічної атаки змусити продавця сидру виконати його прохання. Із властивим красномовством Джек починає вводити його в оману, застосовуючи в якості комічного засобу ігровий момент. Це дозволяє розхвалити торгівця, втертися до нього в

²⁸ *Nash Th.* Op. cit. – P. 212.

довіру та підготувати благодатний ґрунт для ключової фрази третього етапу – поширення звичайнісінької брехні про те, що торгівець нібито приховує від солдатів напій. Потім Джек говорить: «Король сказав, що Ви – жадоба і скнара, і що ніколи не чув про Вас нічого гарного».²⁹ Почувши такий вирок, «барон» перелякався та запанікував. Саме в цю мить виникає найзручніший момент для наступного кроку. Відчуваючи, що «лорд» уже досяг потрібної «кондиції» і готовий виконати всі його забаганки, Джек переходить до четвертого етапу здійснення свого наміру. Ніби допомагаючи продавцеві уникнути небажаних наслідків зустрічі з королем віч-на-віч, він наполегливо радить йому роздати солдатам діжки з сидром.

Наслідком розіграшу продавця стала «радість, що висміює зло»,³⁰ Це зло – сидрова лихоманка, яку Т. Неш описує таким чином: «Сидр був у кружках, у шоломах, і, зрештою, якби хтось забажав налити у свої черевики, то й туди б достатньо потрапило. Провіант по добрій волі застрибував до кишень бідних солдатів, навіть якщо тих кишень на камзолах взагалі не було. ... А наостанок мій Преподобний Барон Подвійного Пива зізнався, що це його скромна служба на благо короля, пожалівся на свій вік і душевну вразливість, на те, що не має нащадка, щоб заповісти своє майно. Якби це могло задовольнити Його Величність (розмірковував він), то він би набрав собі землі й жив би на якусь розумну пенсію (призначену Королем), – тоді б тільки прийшло до нього справжнє щастя. А щодо воєн, то він стомився від них, та все-ж, доки Його Величність буде ризикувати своїм життям, його нога не здригнеться ні на йоту, щоб підставити своє

²⁹ Ibid. – P. 213.

³⁰ Карасев Л. В. Парадокс о смехе // Вопросы философии. – 1989. – № 5. – С. 49.

I. Історико-літературний процес

в'яле тіло, і, як щитом, відбити кожен удар, спрямований у Короля».³¹

Як бачимо, комічна ситуація «Оповідки про продавця сидру» по мірі наближення до розв'язки модифікується. У процесі розгортання нарративного потоку комізм переростає у сатиру по відношенню до людини, яка має таку морально-етичну ваду, як жадібність. Під кінець діалогу між Джеком і «лордом» спостерігається запрограмоване Т. Нешем викриття жадібності останнього. Ефектний фінал цієї історії, що був передбачений Джеком, переконливо доводить правильність його витівки, побудованої на відвертих побрехеньках, маніпуляціях слабкостями людини та розумінні її психології.

Проаналізований епізод, що описує шахрайський хист Джека, має свої позитивні наслідки: зовнішній – сидровий бенкет, та внутрішній – духовне «переродження» сидрового барона, який ще вчора негодував королівських солдатів, а сьогодні добровільно віддав їм усі запаси задарма. Така інтерпретація дозволяє говорити, що джестовість, яка виступає в цій історії як жанрова домінанта, зазнає суттєвих змін, бо типова для джесту комічна інтонація змінюється на викривальну, що є типовою для сатиричного твору. Подібна емоційна метаморфоза відбувається за рахунок функціонування у джесті ситуативно-вербального пуанта, тобто «коли спочатку виникає несподівана ситуація, яка після свого завершення коментується, і внаслідок цього створюється комічний ефект».³²

Пуант в аналізованому фрагменті сприяє тому, що типові для джесту метафорика, побутова лексика і подієва динаміка зазнають змін, внаслідок чого виникають критичний пафос та декларативна викривальність – а це

³¹ *Nash Th.* Op. cit. – P. 214.

³² *Сидоренко О. В.* Цит. вид. – С. 147.

вже програмні компоненти конні-кетчерівського памфлету. Тож, уривок тексту, в якому «комічне начало орієнтоване на апологетику людської винахідливості, розуму, дотепності»,³³ а крутість для героя є самоціллю,³⁴ зближує роман Неша із конні-кетчерівськими памфлетами Р. Гріна, в яких усі витівки шахраїв також розцінювалися автором як закономірні, нормовані і схвальні.

У згаданому контексті вельми логічним і вмотивованим видається зауваження Е. Бейкера про те, що Джек Вілтон «не лише герой *“jest-books”*, а й персонаж, обізнаний у конні-кетчерстві».³⁵ У цьому зізнається й сам Джек: «Це було одне із моїх геніальних досягнень, бо я ніколи так не сміявся над такими відомими дурнями; але є тисячі кращих жартів, от якби тільки можна було записати їх у тій послідовності, в якій вони народжувалися. На жаль, нащадки будуть позбавлені таких дорогоцінних звітів, бо немає засобів, – а коли немає засобів, то нема й історії. Проникливі читачі (дивіться ж, будьте такими, коли я вас так називаю), використайте цю розповідь, як я своє шахрайське мистецтво, *по дорозі до чеснот* (виділено мною. – Л. Ф.)».³⁶ Зважаючи на останню репліку наведеної цитати (в якій по суті відбувається злиття образів Джека-наратора і Джека-персонажа), можна вести мову про критичне ставлення автора до такої морально-етичної вади, як жадібність, а також про заклик до боротьби з нею.

Як бачимо, комічно-сатиричний образ блазня, який виконує у творі одночасно дві ролі (персонажа й наратора) і завдяки цьому має можливість насміхатися та висміювати, стоїть в одному ряду з іншими «карнаваль-

³³ Там само.

³⁴ Василюк К. М. Цит. вид. – С. 41.

³⁵ Baker E. A. Op. cit. – P. 157.

³⁶ Nash Th. Op. cit. – P. 226.

I. Історико-літературний процес

ними» героями – Панургом Ф. Рабле, Фальстафом В. Шекспіра, Вольпоне Бена Джонсона. Джек, чий образ є автобіографічним, обізнаний з античною культурою і латиною, цитує Горація, Овідія, Плавта, Сенеку, втім, як і його творець, надає перевагу живій розмові з читачем. Джек – це паж-блязень, який, граючи, створює літопис сучасної йому доби у різноманітних її проявах, і, поєднуючи в собі риси трікстера і конні-кетчера, майстерно ошукує Барона Подвійного Пива; Джек нагадує Івана-дурника, на безглузді витівки якого спочатку ніхто не звертає увагу, але згодом починають остерігатися, оскільки, спілкуючись, він водночас і критикує, і пошиває в дурні своїх співрозмовників. Образ Джека Вілтона – унікальна творча знахідка романіста-сатирика Т. Неша, яка дозволяє йому потужно висловити свої викривальні імперативи та відтворити сатиричну картину тогочасної західноєвропейської дійсності.